

УДК 784.1

Зоряна Жигаль, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри музичного мистецтва
Андрій Ковбасюк, викладач кафедри театрознавства та
акторської майстерності факультету культури і мистецтв
Львівського національного університету імені Івана Франка

МЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ СПІВУЧОСТІ

У статті проаналізовано особливості ментальності українського народу. Виділено співучість як одну з важливих рис ментального образу українського народу.

Ключові слова: ментальність, співучість, народ.

Літ. 8.

Зоряна Жигаль, кандидат педагогических наук, доцент кафедры музыкального искусства
Андрей Ковбасюк, преподаватель кафедры театроведения
и актерского мастерства факультета культуры и искусств
Львовского национального университета имени Ивана Франко

МЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ УКРАИНСКОЙ ПЕВУЧЕСТИ

В статье проанализированы особенности ментальности украинского народа. Выделена певучесть как одну из важных черт ментального образа украинского народа.

Ключевые слова: ментальность, певучесть, народ.

Zoryana Zhyhal, Ph.D. (Pedagogy) Docent of Musical Art Department
Andriy Kovbasyuk, Lecturer of Theater Studies and Acting Department Culture and Arts Faculty
Lviv National University
by I. Franko

MENTAL FOUNDATIONS OF UKRAINIAN SINGING

The paper analyzes the features of the mentality of the Ukrainian people. Highlighted melody as one of the important features of the mental image of the Ukrainian people.

Keywords: mentality, melody, people.

Постановка проблеми. Яскравою рисою менталітету українського народу є традиція співацької діяльності, яка має більш ніж тисячорічну історію. Здавня світ пізнавав Україну через її співочу традицію. Перебуваючи на перехресті культур Сходу і Заходу, Україна зберегла притаманну її народу ментальність – природну музикальність, одним з фундаментальних виявів якої є народний спів.

Щоб висвітлити ментальну основу української співучості варто проаналізувати як історично розвивалось вокальне мистецтво. У науковому обігу вітчизняного культурознавства – поважна хронологія документальних свідчень про розвиток музичної освіти в Україні. Здійснюємо їх ретроспективний аналіз з метою етнокультурологічних узагальнень та виявлення шляхів розвитку мистецтва співу зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В україністиці дослідження національної ментальності розпочалось ще у XIX столітті працями М. Костомарова, І. Нечуя-Левицького,

про особливості українського характеру писав Т. Шевченко. Продовжили це дослідження Д. Чижевський, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, В. Русанівський, М. Холодний та ін. Вони намагались виявити ті основні риси, які характеризують українську ментальність, і знайти засоби для її аналізу.

На сучасному етапі ментальність та національна ідея стали об'єктами дослідження таких вчених, як І. Бичко, П. Гнатенко, І. Грабовська, П. Кравченко, О. Лісенко та ін. Проблема з'ясування специфіки духовного світу нації важлива з точки зору літературознавства, оскільки сьогодні чимало науковців аналізують твори окремих авторів на основі ментальних особливостей.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проаналізувати особливості ментальності українського народу. Висвітлити термін "ментальність". Виділити співучість українського народу як одну з важливих рис ментального образу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Ментальність українського народу формувалася під впливом складних історичних обставин. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі Сходу на Захід і з Півночі на Південь. Ця обставина обумовила химерне поєднання у світогляді українця західної (активно-раціоналістичної, індивідуалістичної, матеріалістичної) та східної (пасивно-споглядальної, спрямованої на вищі істини) ментальності.

У наші дні проблема ментальності викликає підвищений інтерес як у філософії та культурології, так і в історії, політиці, філології, психології та мистецтвознавстві зокрема. Актуальність зазначеного питання обумовлюється, перш за все, постійними процесами самоусвідомлення людиною себе як суб'єкта духовної діяльності.

Ментальність (від лат. *mens* – розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад) – полісемантичне поняття для позначення глибинного рівня людського мислення, що не обмежується сферою усвідомленого і сягає в несвідоме. Вірогідно, що термін вперше вжито Р. Емерсоном у 1856 р. Широкого вжитку в культурі й науці набуває з 20-х рр. XX ст., передусім у Франції. Зокрема, фіксується М. Прустом у третьому томі його епопеї “У пошуках втраченого часу” (1921 р.). У середині 50-х років XX ст. французькі вчені Ж. Люб’є і Р. Мандру вже однозначно ввели в наукову сферу нині популярне і широкоживане поняття “ментальність”.

Ментальність – це властивий певній добі (і тільки їй) культури, цивілізації, суспільства, спільноти тощо загальний і спільний розумовий інструментарій, яким індивіди цієї доби оволодівають і послуговуються в неусвідомленій формі, інстинктоподібно, формуючи з неминучими неповторними індивідуальними модифікаціями особливий загальний образ світу, притаманний лише означеному суспільству (спільності, етносу, культурі), конкретніше – саме цій добі.

Деякі науковці наголошують, що категорія “ментальність” дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті. Етнічна ментальність проявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, в системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність, у формах взаємин між людьми, в сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу тощо. Вона притаманна певному періоду розвитку нації

і відображає духовний світ людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури.

Ментальність означає дещо спільне, що лежить в основі свідомого і підсвідомого, логічного та емоційного, тобто вона є глибинним джерелом мислення, ідеології та віри, почуттів та емоцій. Як правило, ментальність формують такі чинники: географічне середовище, політичні інститути і соціальні структури суспільства, культура, традиції.

Ментальність народу – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних особливостей мислення народу, соціальних груп або індивіда.

М. Костомаров у працях “Книга буття українського народу” та “Дві руські народності” робить спробу характерології українського й великоруського племен. Серед основних рис, що відрізняють українців від великоросів, Костомаров виділяє такі: панування особистого над загальним (український індивідуалізм), що пояснює терпимість до іноземців, “відокремленість” дорослих дітей від батьків, “внутрішня” цілісність церкви і віри (на відміну від великоруських розколів через розбіжність обрядів і форм богослужіння), вищий рівень духовної культури (тоді як великороси більш схильні до матеріального), високий суспільний статус української жінки (у великоруських піснях жінка “рідко підвищується до свого людського ідеалу, ... рідко виявляється доблесть і достоїнство жіночої душі”). Відмінність світогляду українського і великоруського племен, на думку Костомарова, базуються на тому, що життя народу виникає із внутрішньої глибини його духу, яка постала вже у найдавнішій минувщині, з утворенням самого племені [2, 64].

Д. Чижевський, досліджуючи національний характер українців, зазначав, що до характеристики національного типу можна йти трьома шляхами. Перший – дослідження народної творчості, другий – характеристика найбільш “блискучих” представників народу. Вчений виділяє такі основні риси психічного укладу українця: емоційність, сентименталізм, чутливість та ліризм, з іншого боку – індивідуалізм та прагнення до “свободи”, яке у певних випадках “веде до самоізолювання, до конфлікту з усім та усіма, до розкладу усякої життєвої форми” [8, 15]. і, нарешті, третя риса – неспокій і рухливість “більш психічні, ніж зовнішні” [8, 15], що в свою чергу сприяє здатності сприймати нове, створює передумови до психічної революції, але ця риса має і негативний вияв – тенденція до протиборства, руйнування, з чим пов’язані криваві сторінки української історії.

На визначальну роль емоційності в українському національному характері вказував і В. Липинський. Ця перевага емоційності над раціонально-вольовими компонентами є згубною, на його думку, для політики та й взагалі для суспільного життя. Разом з тим – “наша емоціональність, наш політично-руїницький, занадто чутливий темперамент, можуть стати національно-творчою силою” [4, 1926].

Наголошуючи на емоційно-почуттєвому характері української душі, О. Кульчицький пропонує “генетичне пояснення” української психіки з відповідними світосприймальними настановами [3, 1992]. На думку дослідника, найхарактерніший архетип українського колективного несвідомого є тип ласкавої, плодючої Землі, опертий на віковий спільний досвід співжиття хліборобського народу з доброю Ненькою-Землею.

На жаль, О. Кульчицький замало уваги надає органічній взаємодії культури як “живої” цілісності та душевної структури особистості. Врахування цього постійнодіючого активного зв'язку дозволяє зрозуміти механізм передачі рис національного характеру, що визначають особливий спосіб сприймання, мислення і поведінки народу. Саме на цьому наголошує Б. Цимбалістий, пропонуючи власний метод дослідження української ментальності – так званий метод соціально-культурної антропології. Б. Цимбалістий припускає, що вплив культури на індивідуальний характер, на ментальність та вдачу людини відбувається у її ранні роки через родину, що відтворює культурне середовище етнотрибу. Те, що є спільного у способі родинного виховання, і формує певні риси національного характеру [7, 14].

Серед сучасних досліджень ментальності заслуговує уваги праця І. Старовойта, який твердить, що ментальність не вичерпується сферою свідомості, а включає і несвідомі феномени психіки, і є явищем, що виникає як феномен життєдіяльності етносів. Основними ментальними характеристиками українців він вважає емоційність та індивідуалізм, обґрунтовуючи їх історико-культурним матеріалом. Емоційність розуміється тут як перевага чуттєво-емоційних чинників над раціональними підходами у сприйнятті та інтерпретації світу [6, 12].

Спільним моментом поглядів вітчизняних вчених є акцентування зв'язку поняття “ментальність” з поняттям душі народу та її складовими: психічними характеристиками, волею, розумом.

Дослідники ментальності українського народу

(М. Шлемкевич, В. Дорошенко, С. Білокінь, Я. Ярема, В. Янів, П. Юркевич ін.) вважають, що духовний світ українства вирізняється емоційно-чуттєвим характером, характеризується дуалістичною цілісністю несвідомого і надсвідомого, ірраціонального і розумового, почуттів і волі. Вершинною формою вияву української ментальності є духовність як сутність свідомого творчого життя – служіння високим ідеалам істини, добра, краси і мудрості.

Ментальність, на думку багатьох українських сучасних вчених, це глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо.

Серцевиною національної ментальності є духовна культура народу, її складники – це мова, фольклор, звичаї, традиції, література, мистецтво, релігія, філософія.

Кожний народ експлікує у мовні формули особливості свого світосприйняття. Він не тільки “фотографує”, інтерпретує світ засобами мовної символіки, а й створює свій ментальний портрет світу. У національній мові є невичерпний арсенал мовних артефактів – образів, символів, знаків, які втілюють у собі результати пізнавальної діяльності всієї етнокультурної спільноти. Національна мова у свій неповторний спосіб інтерпретує різні явища, традиції, звичаї, обряди, спосіб життя, кодує досвід колективно-історичної групи.

Українське вокальне мистецтво виникло ще в дохристиянські часи та існувало у формах традиційного і культового співу. У ньому глибоко вкорінені мотиви усної народної творчості, що вирізнялася національною самобутністю й неповторністю.

У народному співі сформувалися світогляд, душа й філософія українців. У них своєрідно й неповторно розкривається не тільки унікальний талант, але й історична доля нашого народу, його духовно-соціальна історія.

Народний спів не обслуговував ідеологію, не функціонував на соціальне замовлення. Його живила внутрішня потреба людини підтримувати духовну гармонію з природою та її Творцем. Український народний спів завжди був спрямований на духовний саморозвиток, самореалізацію людини.

Національне вокальне мистецтво має давню історію, воно існувало у формах традиційного і культового співу, а відтак виробило і компендіум педагогічних і методичних засад навчання співу, що формувалися впродовж багатьох віків у світській та духовній культурі. Історичні джерела

свідчать, що східнослов'янські племена ще в дохристиянські часи мали багаті обрядові традиції та багатожанровий фольклор. Культові відправи давніх слов'ян супроводжувалися хорovým співом, танцями й хороводами під акомпанемент музичних інструментів.

Дослідники зазначають, що основу української вокальної школи становить обрядово-звичаєвий спів, концентрований у фольклорних зразках, та церковний спів, що заклав основи музичного професіоналізму і сприяв утворенню своєрідної української співочої школи.

Український традиційний спів – це динамічна структура, що має різноманітні стильові відгалуження і зберігає свої яскраві своєрідні риси [1, 11]. Ще в Київській Русі за часів князів Кия, Щeka і Хорива (VIII ст.), було чимало освічених півчих, діяльність яких підтримувала княжа влада. З прийняттям християнства Київська Русь вступила в іншу фазу культурного розвитку. Під впливом Візантії з'являються нові форми християнського обряду, які значно відрізнялись від форм культу язичницького, але в народі “виникає певний синкретизм християнських вірувань і церковних обрядів із старим, звичним образом мислення і побутом” [5, 62].

Нагромаджені як видатними митцями – філософами, літераторами, співаками минулих епох (М. Дилецьким, М. Рубцем, В. Волховитиновим, П. Козицьким, І. Франком та ін.), так і сучасними подвижниками та дослідниками проблематики (В.О. Багадуровим, В.Ф. Івановим, І.І. Огієнком та ін.) матеріал з історії музично-співацької освіти свідчить, що в Київській Русі співацькі школи ще не склались, як самостійні навчальні заклади, але сформована в них методична основа співацького навчання вже застосовувалась за межами майбутньої України.

Невід'ємну і дуже вагому частину музичної культури Київської Русі становили християнські церковні співи, які стали відомі на Русі ще до офіційного хрещення і після введення християнства князем Володимиром набули значного розвитку і поширення.

І саме з культурою церковного співу значною мірою пов'язують поширене твердження про вокальну обдарованість українського народу і

його сприйнятливості до традицій інших (православних, зорієнтованих на візантійську модель церковного обряду) європейських народів.

Набутки української вокальної традиції, зосереджені впродовж кількох століть у професійній сфері церковного хорового співу, стають основоположними чинниками формування солістів для світських цілей – для співу в домашньому придворному середовищі і, що значно важливіше, – для оперних сцен.

Висновок. Співучість українського народу – це одна з сутнісних прикмет його ментального образу. Яскравим підтвердженням виняткової схильності українців до музикування і співу, що супроводжує їх як неодмінна частку їх буття від народження до смерті, може служити творчість сотень і тисяч безіменних народних авторів популярних і високохудожніх пісень, які впродовж багатьох століть, навіть в найнесприятливіших соціоісторичних умовах творили “інтонаційний код” бездержавної нації і таким чином сприяли збереженню її ідентичності.

Сучасна епоха повернула одному з найспівучіших народів світу його справжню історію та древню культуру. І ми знову повертаємося до своїх безцінних скарбів, дарованих нашими предками, – народної пісні та духовного пісенства, в яких втілено всю драматичну історію нашого народу.

1. Антонюк В. Вокальна педагогіка (сольний спів): підручник / В. Антонюк. – К.: ЗАТ “Віпол”, 2007. – 174 с.

2. Костомаров М. Дві руські народності. – К., 1967. – Твори: В 2-х тт. – Т. 2. – С. 64.

3. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа. – К., 1992. – С. 3.

4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Відень, 1926. – С. 12.

5. Маценко П. Нариси до історії української церковної музики. – К.: Вид. М. Т.Б. Роблін-Вінніпег. – 1968. – 150 с.

6. Холодний М. Народ крізь призму мови. Київ. – 1993. – т. 9. – С. 12.

7. Цимбалістий В. Родина і душа народу. – К., 1978. – С. 14.

8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К., 1992. – С. 15.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2014

